

А.І.НАРКЕВІЧ

СТЫЛІСТЫКА ТЭКСТУ: МОЎНЫЯ ШТАМПЫ, КЛІШЭ (на матэрыяле прэсы)

Праблемы суадносін моўнага стандарту і штампу ва ўсёй адметнасці сувязей і характару іх праяўленняў былі і застаюцца вызначальнымі ў формах выражэння сродкаў масавай інфармацыі, мовы газет, радыё-, тэлеперадач, выступленняў прамоўцаў. Пад моўным стандартам як стылістычным сродкам, формай і спосабам перадачы інфармацыі разумеецца сістэма прыёмаў, якімі вызначаецца той або іншы жанр літаратурнай мовы. Гэта і аспекты слова- і формаўжывання лексем, словаўтварэння, лексічнай спалучальнасці слоў, і асаблівасці іх сінтаксічнай арганізацыі. Нязменнымі спадарожнікамі стандарту з'яўляюцца штампы – збітыя выразы, спалучэнні слоў, словаўжыванне. Моўны стандарт, як і штампы, – паняцце гістарычнае, з'ява сацыяльных узаемаадносін, якія складаюцца ў грамадстве на розных этапах яго развіцця. Пацвярджэннем гэтага службыць мова прэсы нашага часу з усімі ўласцівымі ёй прыметамі змяненняў і пераўтварэнняў, якія ўжо адбыліся і адбываюцца сёння, у пераходны перыяд развіцця краіны. Аднак гэтыя змены і пераўтварэнні ў жыцці грамадства, як і ў мове сродкаў масавай інфармацыі, – не разавы акт, які імгненна, рашуча і без прамаруджвання прыводзіць да адмены старога, аджыўшага і ўстанаўлення новага, нязведанага, а дастаткова працяглы ў часе і нярэдка супярэчлівы ў сваіх праявах працэс, пра што красамоўна сведчаць матэрыялы сучаснага перыядычнага друку. Так, знікаюць, але ўсё яшчэ даюць пра сябе ведаць рэцыдывы мінулага, сустракаюцца – і яшчэ нярэдка – моўныя штампы, клішэ з загадна-ўказальным тэкстам тыпу "падняць", "паставіць", "узняць", "завастрыць пытанне"; "узмаціць", "павысіць патрабаванні"; "умацаваць", "наладзіць працоўную дысцыпліну"; "забяспечыць", "рэалізаваць выкананне плана"; "прывесці ў дзеянне", "у адпаведнасць з узятымі абавязальствамі"; "прыняць рашучыя меры", "чарговыя меры па далейшаму паляпшэнню", "прызнаць неабходным", "узяць на ўзбраенне", "запоўніць прабелы", "адобрыць ініцыятыву" і інш. У спалучэнні з дзеясловамі загаднага ладу функцыянуюць адпаведныя прыслоўныя ўтварэнні ў формах вышэйшай і найвышэйшай ступеняў праяўлення дзеяння, як "шырэі", "вышэй", "глыбей", "хутчэй", "актыўней", "смялей" і г.д. Не адышлі яшчэ ў нябыт шматлікія сацыяльныя клішэ, "высокія" дзяжурныя і "нізкія" прыніжальныя словы і выразы. З аднаго боку, гэта спалучэнні слоў тыпу "дырэктыўныя органы", "вышэйшыя эшалоны ўлады", "высокія інстанцыі", "адказныя (наменклатурныя) работнікі", "выбраннікі народа", "народныя выбраннікі", "правафланговыя перабудовы", "лепшыя людзі вобласці (сяла, раёна)", "зоркі першай велічыні", "вялікі народ", "вялікія народы", "старэйшы брат", "настаўнік", "мэтр"; з другога – больш сціплыя, тыпу "просты чалавек", "працаўнік", "рабацяга", "маса", "людзі", "людскія масы", "працаваць з людзьмі", "матэрыяльна-тэхнічныя і працоўныя рэсурсы", "рабочая сіла", "рабсіла" ("цягло"), "рабочыя рукі", "кваліфікаваныя рабочыя рукі", "падручныя", "паслойка", "чалавечы фактар", "малыя народы", "малыя краіны і народы", "элементы", "галёрка", "накапляльнік", а ў апошні час і ... "электарат" (выбаршчыкі). Не перавяліся ў друку, выступленнях прамоўцаў максімалісцкія клішэ, рэцыдывы гігантаманіі тыпу "форум", "флагман", "авангард", "бастыёны", "рубяжы", "вяршыні", "гарызонты", "маякі", "гегemony", "прарабы", "архітэктары перабудовы", "штурманы", "гістарычныя

рашэнні", "усенароднае адабрэнне", "аднагалосная падтрымка", "непарушнае адінства", "працоўны ўдзел", "актыўны ўдзел". Сустрадакаюцца і нярэдка перлы тыпу "Токар Іван Гарошка – залаты фонд нашага прадпрыемства"; "Гэта не жанчына, а клад". (Вось ужо сапраўды, што каму даражэй.) Не здаюць сваіх пазіцый набіўшыя ўжо аскаму спалучэнні са словамі "барацьба", "бітва", "фронт", "змаганне" ў нашыя мірныя дні: "барацьба за вялікі хлеб", "бітва за ўрадаж", "фронт работ", "змаганне за якасць", "магутная зброя ў барацьбе за якасць прадукцыі", "быць (знаходзіцца) на перадавых пазіцыях (рубяжах) за авалоданне ведамі" і падобныя. Паранейшаму шырока ўжываюцца ў мове сродкаў масавай інфармацыі спалучэнні з зашоранымі дзяжурнымі словамі тыпу "аб'екты", "эксплуатацыя", "эпіцэнтры", "комплексы" і г.д.: "аб'екты школ", "эксплуатацыя садова-паркавых аб'ектаў", "у эпіцэнтры сацыяльнай барацьбы", "някомплекснасць паводзін" і інш. Нямала яшчэ стандартызаваных спалучэнняў са словамі "арбіта" (спартыўная, турнірная, эстрадная, музычная), "дыяпазон" (дзеяння, уплыву, пошуку, рэстаўрацыі), "маршруты" (брацтва, здароўя, адпачынку), з прыметнікамі "белы" (ранак, свет, верш), "блакітны" (экран, тыдзень, патруль), "зялёны" (змеі, акіян, пажар, пояс, канвеер, патруль), "вялікі" (спорт, футбол, экран, хлеб), са словамі-спадарожнікамі тыпу "заслужаны адпачынак", "традыцыйныя мерапрыемствы", "своечасовыя меры", "пераканаўчыя факты" і шмат іншых. Усё яшчэ сустракаюцца зацяганыя выражэнні тыпу "людзі ў белых халатах", "капітаны стэлавых караблёў", "лінейка гатоўнасці" і падобныя. А тым часам у друкаваных выданнях, радыё- і тэлеперадачах з'яўляюцца новыя штампы са словамі "блок", "пакет", "банк", "корпус" і інш.: "блок праблем", "пакет канструктыўных прапаноў", "банк ідэй", "дэпутацкі корпус", "журналісцкі (рэдактарскі, настаўніцкі, інжынерны і г.д.) корпус". Як негатыўная з'ява, выдаткі стылю разглядаюцца моўныя штампы, вядомыя пад назвай канцылярызмаў ("канцылярытаў" па выражэнні К.І.Чукоўскага), адметнай рысай якіх з'яўляецца цяжкая будова фразы, перанасычанасць ускладненымі зваротамі мовы, выцясненне дзеясловаў дзеепрыметнікамі, дзеепрыслоўямі, аддзеяслоўнымі назоўнікамі, перавод простых агульнаразумелых дзеяслоўных спалучэнняў ва ўскладненыя аддзеяслоўна-іменныя, награвашчванне склонава-прыназоўнікавых канструкцый, асабліва з родным склонам, празмернасць ва ўжыванні службовых, пачочных і ўстаўных слоў і выразаў, бедны слоўнік, які складаецца пераважна з афіцыйных, кніжных слоў, перавага складанага і ўскладненага – простама, зразумелама, штампа – жывому вобразу. Тыповым праяўленнем канцылярскага стылю з'яўляецца кантамінацыя спалучэнняў (параўн.: "адыгрываць значэнне" і "мець ролю", "рашаць пытанні" і "адказваць на задачы", "рабіць парады" і "даваць заўвагі"), шматлікія словаскарачэнні, абрэвіятурныя ўтварэнні, размоўныя выразы тыпу "раёнка", "пяrvічка", "чырvonка". Маюць месца ў пісьмовых стылях мовы, выступленнях прамоўцаў і звычайных алагізмы тыпу "Таварышы, наша праца прападае не дарам!". Сустрадакаюцца выпадкі неадпаведнасці ўжытых слоў іх сапраўднаму сэнсу і значэнню, з'явам і фактам рэчаіснасці. Змешваюцца паняцці "аварыя" і "катастрофа", "ліквідацыя вынікаў атамнай аварыі" і "меры зніжэння ўздзеяння атамнай катастрофы", "эканамічныя цяжкасці" і "эканамічны крызіс". Не заўсёды правільна выкарыстоўваюцца блізкія па гучанні, але розныя па значэнні словы-паронімы (параўн.: "адрасат" і "адрасант", "дыпламат" і "дыпламант", "экспанат" і "экспанент", "публічны" і "публіцыстычны"), не размяжоўваюцца розныя па гучанні, але аднолькавыя па сэнсу словы-плеаназмы тыпу "памятныя сувеніры", "перадавы авангард", "свая аўтабіяграфія", "другая альтэрнатыва" і падобныя, міжмоўныя словы-амонімы, як, напрыклад, "іграць на гітары", але "гуляць у футбол", "адкрыць сход", але "адчыніць дзверы". Маюцца заўвагі да афармлення і зместу лозунгаў, заклікаў, большасць з якіх вызначаецца дэкларатыўнасцю зместу, іх сэнсу, значэння. Сустрадакаюцца заклікі мясцовага ўжытку тыпу лозунга-зварота "Бульбаводы, будзьце пільнымі!". Шмат надуманага ў тапанімічных абазначэннях, назвах населеных пунктаў, вуліц, плошчаў, у найменнях дзяржаўных, культурных устаноў, арганізацый, прадпрыемстваў, гаспадарак, вытворчых комплексаў. І тым не менш у апошні час з дэмакратызацыяй структуры, саміх асноў грамадскага жыцця назіраецца разнавольенне мовы і стылю прэсы, з'яўляецца жывое, трапнае слова ў газете, радыё-, тэлеперадачах, вяртаецца забытае роднае слова. Гэта знаходзіць адлюстраванне ў вяртанні да жыцця многіх гістарычных назваў, з'яўленні слоў-неалагізмаў. Працэс абнаўлення, узбагачэння мовы будзе працягвацца, натуральна, і далей, што і знаходзіць праяўленне ў моўнай практыцы нашых дзён.